

Danuta Bieńkowska, Elżbieta Umińska-Tytoń

DZISIEJSZE ZASIĘGI CECH DIALEKTALNYCH
NA OBSZARZE BEŁCHATOWSKIEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO

Zamierzeniem niniejszego opracowania jest prześledzenie nawybranych materiałów ewolucji, jaka dokonała się w gwarach Sieradzkiego w ostatnim ćwierćwieczu, to jest w czasie, gdy nastąpiło znaczne uprzemysłowienie badanego terenu, związane głównie z powstaniem i dalszą rozbudową Bełchatowskiego Okręgu Górniczo-Energetycznego. W tym celu wykorzystano materiał językowy pochodzący od najstarszych informatorów zgromadzony w Katedrze Historii Języka Polskiego i Filologii Słowiańskiej UŁ¹. Do analizy wybrane zostały te cechy badanych gwar, które przez Marię Kamińską² uznane zostały za cechy dialektalne szerzące się na teren Sieradzkiego z terytoriów sąsiednich. W naszym opracowaniu pominięte zostały te zagadnienia, które zyskały osobne omówienia w oddzielnych artykułach³.

Poniższa analiza ma za zadanie wskazać zbieżności i różnice rysujące się w naszym materiale, wobec dotychczasowych danych w *Gwarach Polski centralnej* M. Kamińskiej i w *Izogłosach gwarowych na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego* Z. Stiebera⁴, co winno pozwolić na uchwycenie kierunków i tendencji rozwojowych

¹ Materiał pochodzi z punktów uwzględnionych w badaniach przez M. Kamińską bez punktów 99, 100 oraz dodatkowo ze wsi Chojne.

² M. K a m i ń s k a, *Gwary Polski centralnej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

³ Są to: problem nosówek, zagadnienie mazurzenia, zanik kategorii rodzaju czasowników w l. mn. oraz słownictwo badanych gwar.

⁴ Z. S t i e b e r, *Izogłosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, Kraków 1933.

badanych gwar. Porównanie to przeprowadzone było poprzez dobór i zestawienie ze sobą tych samych zagadnień, a także przy użyciu identycznych przykładów, podobnie, jak to robiła autorka *Gwar...*⁵ zestawiając wyniki swoich badań z danymi Stiebera. Przyjmując jako punkt wyjścia rejestr cech dialektalnych wyznaczających obraz gwar sieradzkich sporządzony przez Kamińską prezentujemy omawiane zagadnienia według przynależności dialektalnej analizowanych cech gwarowych. Dla oszczędności miejsca rozważane problemy będziemy jedynie ilustrować przykładami, nie prezentując pełnego materiału.

CECHY WIELKOPOLSKIE

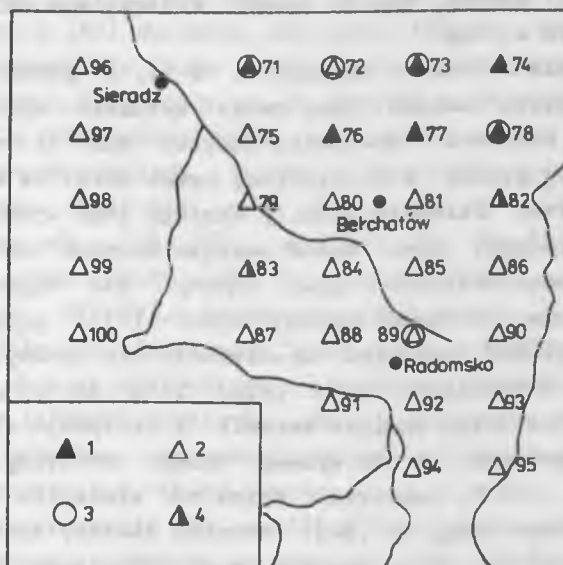
Wymowa dyftongiczna $\dot{a} \leq \text{stp } \bar{a}$ jak *ou* na naszym obszarze nie odbiega od stanu, jaki przedstawiła w swej pracy M. Kamińska. Nadal tylko w p. 97 tzn. na obszarze pół.-zach. często wygłosowe *a* zostało odnotowane jako *ou*: *l'ixou* 'licha', *młodou* 'młoda', *surovou* 'surowa', *velkou* 'wielka', ale także *zarou* 'zara', *terou* 'tera', *dořivou* 'dolewa', *myřou* 'mieszka', *rozřigou* 'rozlega'.

W szerszym zakresie niż w badaniach M. Kamińskiej wystąpiły obecnie oboczności użyc form *z źemi* i *ze źemi*, *v voże* i *ve voże*. Nadal powszechnie panujący jest typ *ze źemi*, *ve voże*. W kilku punktach jednak obok przeważających użyc wyrażen z przymnikiem *ve*, *ze* pojawiają się formy typu *v źemi*. I tak *f śrotku* // *ve śrotku*, *ze źytni* // *z źytni*, *ze źimi* // *z źimi* w [82, 77], *ve voże* ale *v voże* [87], *v źimi* ale *ze źimi* [81, 95, 97], gdzie także *z żelaza* // *ze żelaza*, *ve voże* // *v voże*, *ze lnu* // *z lnu*, *z żelaza* // *ze żelaza* [83], *v ućdur* ale *ve voże* [75], *ve voże* ale *z źimi* [80]. Centralne położenie punktów, w których wystąpiły przytoczone wahania w zakresie omawianych form, każe w nich widzieć wpływ języka literackiego, który wypiera gwarowe formy typu *ve voże*, *ze źemi*, ale także spotykane w polszczyźnie literackiej.

Ślady północnopolskiej wymiany *ja-* w *-ie* zachowały się jeszcze tylko w wyrazie *jaśon*: *jaśun* [73, 74, 76, 77], *jaśon* [71, 78], *jaśun* [87, 91], *jaśon* [89], *jaśun//jaśun* [82], *jaśon//ie-*

⁵ Kamińska, op. cit., s. 9-19.

son [83], *jaśon* w pozostałych punktach. Tak więc granica wymowy *jeśon//jeśun* wyznaczona przez Stiebera i poświadczona przez Kamińską przesunęła się na południe i wystąpiła w dość oddalonym od niej punkcie [83].

Mapa 1: Występowanie formy *jeśon* // *jaśon*
 1. wymowa *jeśon* // *jeśun*, 2. wyraz *jeśon* nie poświadczony, 3. wymowa *jeśon* notowana przez M. Kamińską, 4. wymowa *jaśon* // *jeśon*

Niewątpliwie pewne znaczenie ma fakt, że szerzącą się formę północnopolską popiera język literacki. Dziś już nie odnotowujemy form hiperpoprawnych z *ja-* na miejscu etymologicznego *je-* obserwowanych jeszcze przez M. Kamińską. Odnotowane w p. 82 formy *jeżyna*, *jeżyny* uznać należy za zleksykalizowane.

Zmiana *a* w *e* przed wygłosowym *j* poświadczona została w przysłówkach: *żisej* [71, 72, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 83, 87, 89, 96, 97], *żisaj* [71, 73, 74, 80], a w innych punktach: *żisa* [77, 97], *żisoj* [78, 82, 85, 86, 92, 93, 95], *fōrej* [72, 73, 76, 77, 85, 97], *vōraej* [71, 75, 78, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 92, 93, 95], *tutej* [72, 73, 74, 75, 76, 77, 80, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98], *tutaj* [83, 95, 96], *tutak* [91, 95]. Powszecznie pojawia się *-ej* w rozkazniku od czasownika *dać*: *dej*, *dejmy*, *dejde*, *oddej*, *dejta*, tylko w p. 95 obocznie *dej* // *daj*, co

daje obraz analogiczny jak w badaniach wcześniejszych. Podobnie powszechnie *-eĭ* występuje w rozkaznikach czasowników III koniugacji i tylko w punktach [74, 78, 80, 81, 82, 88, 90, 91, 95] notowano *ꙋdekyĭ, ꙋpoyĭ; ꙋucoĭ, fetavaĭ, pꙋygarĭ, vyščegoĭ, uvaāĭ, ne ꙋakaĭ, ꙋumykoĭ, spꙋedaĭ, ꙋꙋwoĭ, ꙋꙋwaĭ* występujące najczęściej obocznie do form z *-eĭ*.

Wielkopolska i śląska wymiana *e* w *a*, *o* przed *Ł* już przez Z. Stiebera ujęta została jako cecha wyraźnie wycofująca się. Tymczasem M. Kamińska zanotowała jeszcze dość liczne przykłady ilustrujące ten proces i to niekiedy nawet dalej na wschód od wyznaczonej przez Stiebera granicy zasięgu tego zjawiska. Obecnie wymowę typu *pudoyko, vovna* można jeszcze spotkać na pół.-zach. krańcach badanego obszaru: *vovna, vovnany* ale *vovnokĭ* [96], *vovna, a po starymu to vovna// vovnony, vovnok* [97], *povny* w [97] i w Chojnem. Wyraźne jest więc wycofywanie się wymowy typu *vovna*.

Obniżenie artykulacji *i, y* przed *L, Ł* do *y, e* jest rozpowszechnione na całym badanym terenie i utrzymuje się mocno w dzisiejszych gwarach. I tak wymowę *kobeyā* notujemy dziś w szerszym zakresie niż M. Kamińska. Forma ta wystąpiła w [74, 78, 89, 90] i *kobeyā//kobyūā* w [82]. Również szerszy zakres ma dziś rozszerzenie *yL* w *eL* w formach czasu przeszłego słowa posiłkowego *beĭ, beyā* [86, 93] oraz *byū//beĭ* [74, 78, 81, 82, 95]. Przejście *iL* w *eL* notujemy w wyrazie *silny* w mniejszym zakresie niż u Kamińskiej: forma *selny* występuje w [85, 89, 92], *silny//selny* w [87]. Nie zaobserwowano już notowanej przez Kamińską formy *peya*. Formy czasu przeszłego zgodnie ze stanem opisanym w "Gwarach Polski centralnej" zawsze bez rozszerzenia, ale nadal w [88] *robeyā*. Zastanawia znaczna koncentracja form z rozszerzeniem *iL, yL* w *eL* we wschodniej części badanego obszaru.

Prejotacja *u* na obszarze Sieradzkiego w wyrazach *udo, uxo* przedstawia się obecnie następująco: w wyrazie *udo*: w p. [71] *ꙋdo, ꙋuda*, [74] *ꙋda, iuĭik*, [76, 77] *ꙋut, ꙋudy, iuĭik*, [87] *ꙋdo*, [82, 85, 86, 88, 89] *ꙋut, ꙋudy*, [90] *ꙋut*, [92, 93, 95], poza tym *ꙋda, ꙋudy* [72, 80, 87], *udo* [73, 75, 97, 98] oraz postaci oboczne w [81] *ꙋda//ꙋda, ꙋut*, [83] *udo//ꙋdo*. Zakres występowania tych form pokrywa się tylko w części z ich występowaniem w latach sześćdziesiątych i są to odstępstwa idące w dwu kierunkach: występowania form prejotowanych tam, gdzie nie było ich

wcześniej, [p. 74, 76, 85, 86, 88, 93, 95], jak i odnotowanie form bez prejotacji tam, gdzie wcześniej były notowane [p. 73, 81]. Nadal bardzo szeroki jest zakres występowania prejotacji w wyrazie *ucho* w zestawieniu *baŕe ŕusy*. Formy te występują tylko w [73] *baŕe uŕy*, [75] *baŕe uŕy*, [76] *baŕe uŕy*, [95] *baŕe uŕy*, *baŕe usy* oraz w [82] obocznie *baŕe ŕusy//baŕe uŕy*. Nie jest to jednak już występowanie formy prejotowanej bezwyjątkowe na obszarze Sieradzkiego, jak notuje to M. Kamińska. W wyrazie *ucho* 'część ciała' formy prejotowane jako jedyne są nie notowane obecnie w badanych punktach. W postaci obocznej pojawiają się w [80] *ŕusy//usy*. Poza tym: *usy* [72], *uŕy, uŕo* [73], *usy* [74], *uŕy* [75], *uŕo, uŕy* [76, 77], *uŕa* [87, 83, 89, 95], *uŕy, uŕo* [96, 97, 98] oraz *uŕoŕi* [78, 81], *uŕo* [82], *uŕy* [85, 87, 86, 90, 92, 93, 95, 98]. Porównując stan obecny z badaniami Kamińskiej zauważa się zdecydowane cofanie się prejotowanej formy *ŕuŕo, ŕusy* z obszaru Sieradzkiego. Wcześniej była to forma poświadczona w licznych punktach, obecnie utrzymuje się tylko w zestawieniu *baŕe ŕusy*, co sądzić należy, wynika ze zleksykalizowania tego wyrażenia w takiej postaci.

Prejotacja występuje też w różnym zakresie w wyrazach *uŕda, uŕdecka, uŕdaienica* częstych w gwarach, gdyż ściśle związanych z realiami wiejskimi: *ŕuŕdeŕka, ŕuŕŕenica* [71], *ŕuŕdy, ŕuŕŕinica* [72], *ŕuŕdeŕka* [73], *ŕuŕdecka* [74], *ŕuŕda* [78], *ŕuŕda, ŕuŕdecka, ŕuŕŕelnica* [81], *ŕuŕdecka, ŕuŕŕenica, ŕuŕŕelnica* [82], *ŕuŕŕinica* [86], *ŕuŕda, ŕuŕdnica* [88], *ŕuŕdecka, ŕuŕŕelnica* [89], *ŕuŕŕinica* [90], *ŕuŕda* [91], *ŕuŕdecka* [92, 93], *ŕuŕda, ŕuŕdecka* [95], *ŕuŕdecka* [96], *ŕuŕdecka* [98], poza tym: *uŕda* [73], *uŕdecka, uŕda, uŕŕinice* [77], *uŕda, uŕŕenice, uŕdeŕka* [83], *uŕdecka* [93], *uŕda tera po naŕymu* [95], *uŕda, uŕŕinica* [97] oraz *uŕda* [73, 74], *uŕŕenica* [80], *uŕda* [85], *uŕda, uŕŕinica* [86], *uŕda* [87], *uŕdecka* [93], *ŕuŕdecka, ŕuŕŕenica* [80, 89], *ŕuŕdecka, ŕuŕŕinica* [90], *ŕuŕdecka* [93].

Wymiana spółgłosek wargowych *b* i *v* w wyrazach *biskup* i *bierzmowanie*⁶ w poszczególnych punktach Sieradzkiego wygląda następująco. W większości punktów odnotowane zostały te wyrazy w postaci: *biskup, bierzmowanie* [73, 78, 82, 85, 86, 87, 90, 92, 93, 95, 96, 98], postaci oboczne *ŕiskup//biskup* zostały poświadczone

⁶ Zjawisko to notowane jest także na Mazowszu, występuje także w gwarach okolic Siedlec. Zasięg jego występowania jest duży.

w [80, 81, 86, 97], zaś tylko *viskup*, *višmovane* w [72] i [77]. W zestawieniu z badaniami wcześniejszymi forma *viskup*, *bešmovane* odnotowana została w [86, 92, 96] gdzie wcześniej *vešmovane* oraz [98] gdzie wcześniej *viskup*. Zaznacza się wycofywanie tej cechy, zachowuje się ona jeszcze u starszego pokolenia np. [81, 96], średnie zaś i młodsze już jej nie zachowuje. W wyrazie *trzešvy* natomiast wymiana *v* na *b* notowana jest w [71] *kšyšby*, *nekšyšby*, [75] *tšešbi*, [78] *čšešbi*, *vyčšešbaju*, [82] *tšešbi*, [83] *čšešby*, [85] *tšyšby*, [87] *čšyšbi*, [89] *tšyšby*, *kšyšby*, [92] *tšyšby*. Zachowane zaś jest *v* w [72] *kšyšvy*, [76] *tšyšvy*, *čšyšvy*, [73] *tšešvy*, [77] *tšešvy*, [80] *tšešvy*, [81] *čšešvy*, [88] *čšyšvy*, [90] *tšyšvy*, [91] *čšyšvy*, [93] *tšyšvy*, [95] *čšyšvy*. Wymiana spółgłosek *b* i *v* w tym wyrazie notowana obecnie w Sieradzkiem prawie nie odbiega od stanu, jaki przedstawiła M. Kamińska. Wymiana tych spółgłosek notowana jest także, często w znacznie mniejszym zasięgu terytorialnym, w innych wyrazach, wahania zdarzają się także w wyrazach nowych, często obcego pochodzenia, będących w gwarach niewątpliwie od niedawna, co znaczyłoby, iż jest to proces żywotny, np. *košmvaŋ* [97], *kombain//komvaŋ* [81], *pabilon* [98], *benecke//venecke* [89], *valaski* [81], *oktaba* [83], *oktoby* [76] oraz w wyrazach rodzimych *vyšva*, *vyšvove* 'wierzba' [97], *zbono//zvono* [75], *baŋi//baŋi* [80], *valčy//baŋy* [88], *zbany* 'zwaný' [88], *nazybaju* 'nazywaŋy' [88] *vyvabiŋ* 'wybawiŋ' [97], *zebleke* 'zewlec' [97] (nie można tutaj wykluczyć kontaminacji *oblec* (z *zwlac*).

W zebranych materiale natomiast nie znalazł się przykład, który by potwierdził spostrzeżenie Kamińskiej, iż "wymowa *viskup*, *vešmovane* szerzy się wśród najmłodszego pokolenia nie tylko w wymienionych punktach, ale także w wsiach położonych w okolicy Łasku, jak Wola Łaska, Czestków, Okup. Dzieci w Łasku w pacierzu wymawiają nieomal powszechnie *šfentyx ofcovaŋe* z przejściem *f > v*". Przejście to w tym wyrażeniu odnotowane zostało tylko w [80]. Analizowany tu materiał nie pozwala na pełne przedstawienie tego zjawiska.

Realizacja typu "wielkopolskiego" w grupie *kk*, która wymawiana bywa jako *k* w wyrazie *lekki* wystąpiła u Kamińskiej w szerszym zakresie niż notował to Stieber. Dziś wymowa typu *leki* zachowała się jeszcze w [71, 96] oraz *letki//leke* [76, 83], *lekke* [73], *letke* w pozostałych punktach. Wydaje się, iż zasięg występowania tej cechy ogranicza się coraz bardziej, przesuując swe granice ku zachodowi.

W wyrazie *pięść* wygłosowa grupa *-śś* może ulec uproszczeniu w *s*: *pęś* [73, 87], *pjęś* [82], *pjęś* [97]. Zjawisko to obserwujemy dziś jedynie w pojedynczych punktach. Również M. Kamińska notowała je w dość wąskim zakresie.

Wyraz *tońś* jest realizowany rozmaicie. Wielkopolska forma *tuś*, *toś* notowana przez Kamińską w całej zachodniej części Siemradzkiego wystąpiła obecnie tylko w [71, 72, 97]. W dwóch punktach zanotowano ją obocznie z formą literacką: *tuś*, *toś*// *tuś*, *tuś* [87], *tuś*, *tuś*// *tuś* [80]. We wschodniej części badanego obszaru nadal funkcjonują formy z wymianą *x* w *k*: *skuś*, *skoś* [77, 78, 81, 82, 88] oraz pod wpływem języka literackiego *skuś*, *skuś* [74, 85, 86, 92, 93], *skuś*// *skoś* [90]. Forma literacka *tuś*, *tuś* poświadczona została w [73, 75, 83] i *tuś*, *troś* [91, 95]. Nie wystąpiła notowana przez M. Kamińską w [72, 73] forma *śtuś*, *śroś*. Natomiast wystąpiła forma nieznaną ani M. Kamińskiej, ani Z. Stieberowi *tkuś*// *tkoś* [89], *toś*, *toś*, *tkuś* (rzad.) [76], zapewne rezultat kontaminacji formy gwarowej i literackiej. Tak więc obszar występowania gwarowej formy *tuś* zmniejsza się na rzecz form literackich. W mniejszym stopniu ulegają wpływowi języka literackiego formy z wymianą *x* w *k*.

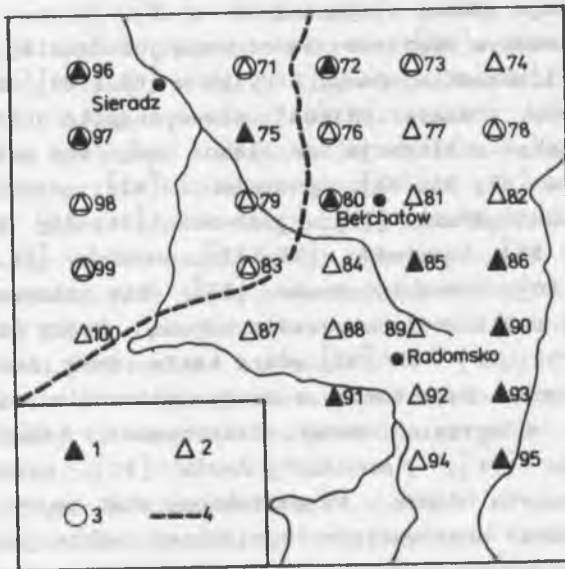
Na całym badanym obszarze zanotowano już dzisiaj formę zgodną z językiem literackim *śrudyo*, tylko w [81 i 89] *śrudyo*// *śrudyo*. W wyrazie *ośrodek* 'mięsz chleba' nie wystąpiła już notowana przez M. Kamińską realizacja *śr* jako *śś*, zaś metateza grupy *śr* występuje w [85, 86, 92]: *uorśruddek* i [93] *uorśruddek*// *uorśrutka*, poza tym *ośruddek*// *ośruddek* [75], *uorśrodek* [74, 78] także *ośrodek* jak w [73, 81, 88], *uorśrodek* [77, 82], *ośruddek* [76, 97, 96], *uorśruddek* [72, 90], *ośrodek*// *ośruddek* [83]. Nie notowano dziś już wielkopolskiej realizacji w wyrazie *środa*, który brzmi: *śiroda* [73, 77, 78, 91, 95] i [82] gdzie także *środa*, *śeroda* [80, 87, 88], reszta *środa*. Brak także w naszym materiale wielkopolskiej realizacji *śr* w wyrazie *środek*. Zanotowano: *f śśotku*// *f śrotku* [88], *f śerotku* [74], *f śerotku*// *f śrotku* [91], *na środek*// *do śirotki* [95], reszta *środek*. Przedstawiony stan gwary w tym zakresie potwierdza obserwacje M. Kamińskiej wskazujące na silne oddziaływanie języka literackiego, powodujące wycofywanie się dialektycznej wymowy grup *śr*, *śr*.

Sufiks *-aty* (i *-owaty*) pojawia się w licznych przykładach, lecz obecnie jest mniej produktywny niż to notowała M. Kamińska.

Wystąpił w następujących przykładach: *spicoaty* [92], *lišćaty* [88, 89, 90, 96], *sfidruwaty* [91], *pryngaty* [91], *psirokаты* [91], *pyżaty* [97], *kańdаты* [73, 97], *kfađaty* [71, 97], *paśaty* [74, 75, 97], *suomaty* [75, 81], *uśaty* [75], *krađaty* [75], *klińaty* [71], *dolaty* [71].

Sufiks *-asty* wystąpił obecnie na tym samym mniej więcej obszarze, jak u Kamińskiej w następujących przykładach: *glinasty* [71, 73, 82, 88, 96; 97], *gmybasty* [93], *iglasty* [77], *lišćasty* [77], *kameńasty* [73], *kolčasty* [97], *paśasty* [76], *muřinasty* [71], *spidasty* [71], *krađasty* [75]. Sufiks *-asty* nadal jest mniej produktywny niż *-aty*, lecz dysproporcja między ich produktywnością nie jest już tak duża, jak to notowała M. Kamińska. Pamiętać także należy, iż porównywalność zjawisk morfologicznych jest kłopotliwa.

Sufiks *-ity* wystąpił w przykładach: *klińgity* [72], *kolcyta* [91], *paścyty* [85, 86, 90, 91, 97], *vodnity* [75, 86, 90, 93, 95, 96], *rozmożyty* [80], *mořdyty* [72], *krozmańity* [72], *spożyty* [72], *kamińity* [95], *uokulity* [97]. Formy z *-it* - sięgają dziś

Mapa 2: Występowanie form z sufiksem -ity
1. formy z sufiksem -ity, 2. formy z sufiksem -ity nie poświędzone, 3. formy z sufiksem -ity notowane przez M. Kamińską, 4. zasięg form z -ity w "izoglosach"

dalej na południowy wschód niż to notowała M. Kamińska. Większą produktywność wykazuje również dzisiaj sufiks *-isty* zanotowany w przykładach: *pańcysty* [73, 77, 80, 81, 83, 87, 89, 96], *poscyto* [82, 92], *paścysty* [74], *gużyty* [77, 81, 83, 90, 92, 93, 96], *gurysty* [80], *vodnisty* [78, 81, 82, 83, 89], *kamińisty* [82, 89], *kameńisty* [75, 78, 83], *kolcysty* [91], *grubofalisty* *pytkofalisty* [93], *byotniśto* [92], *uoelyste* [72], *bagnisty* [74], *vzgużyte* [75], *pogużyty* [89], *zgużyty* [71].

CECHY MAŁOPOLSKIE

Brak przegłosowego *o* w wyrazach *miotła*, *biodro*. Inaczej przedstawia się dystrybucja form z przegłosowym *o* i bez niego w wyrazie *biodro*, *błodra*. W badaniach Kamińskiej *bedro* występowało w całym Sieradzkim, tylko w [73 i 95] *bodra*. Obecnie *bodra* notowane są w [75, 76] (tu obocznie *bedra//bodra*), [77, 80, 88], natomiast w [95] *bedro*, *-a*. W [81] forma nieprzegłoszona notowana jest u starszego pokolenia, zaś u młodszego *bodra*. Wydaje się, iż obecnie pod wpływem języka literackiego formy z *o* przegłosowym się szerzą, wprowadzając duże rozchwianie w układzie tych form na terenie Sieradzkiego. Nadal dobrze utrzymuje się brak *o* w wyrazie *perun*. Notowany jest on także w [76], gdzie wcześniej *porun*. Jako oboczne natomiast notowane są te formy w [77 i 80] *perun//porun*. Powszechne jest nadal *e* w wyrazach *motła*, *notwilo*. Tylko w [75, 80, 81, 83, 87] także *motya*, w [81] forma *notya* pochodzi od młodszego pokolenia. Występowanie form przegłoszonych i nieprzegłoszonych w formach czasownikowych *nosiła* oraz innych przedstawia się następująco: powszechnie brak *o* przegłosowego tylko w [73, 74, 88, 96, 98] także *znosya*, *vyńosya*, *na-motya*, *pbyńozya*, w [88] także *zanisya*, poza tym wszędzie *ńese*, *űezya*, *zabere*, *perre*, *zametyo*, *vymetyo űe* itd. Wyraz *wiosło* prawie powszechnie występuje z *o*, tylko w [95] *űesyo* oraz w [82] *űesyo//űesyamy*.

Formy czasowników *bać się*, *stać* prawie we wszystkich punktach Sieradzkiego notowane są w postaci ściągniętej. Formy nieściągnięte czasownika *bać się* notowane są tylko w [74] i [82] *bojajym űe*, *bojajyy űe* obok *bajaa űe*, *boj űe*, *boli űe*. W [96, 87,

73, 78, 77], gdzie wcześniej *bojōu śe*, teraz *boj śe*, *boja śe*. Częściej natomiast występują dziś następujące postaci czasownika *stać*: [74] *stojeŃi*, *stoić*, [96] *nastajajuy*.

Analogicznie jak w badaniach wcześniejszych wszędzie notowana jest utrata dźwięczności *v* po spółgłosce bezdźwięcznej, np. *kfarady* [72, 77, 78, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 96], *tfardy* [75, 76, 78, 81, 82, 87, 95, 96]; *tfaruk*, *tfarok* [75], *tforuk* [81, 90].

Zgodnie z badaniami M. Kamińskiej wzdłużenie *s* w wyrazach *bosso* także z odpodobnieniem *bosco*, na *boscoko* odnotowane zostało w [95]. Tamże *do lassa*, *viśsi*, *poŃesse* ale *viśelux*. Poza tym punktem *bosso* notowano także w [92], gdzie jednak w *leśe*, *do lasa* oraz w [82] formy oboczne *bosoo*//*boso*. W porównaniu ze statnem opisanym w "Gwarach..." wydaje się, że cecha ta zmniejszyła znacznie swój zakres występowania, brak jej w [87, 91, 93], gdzie była notowana wcześniej.

Przeprowadzone ponad 20 lat temu badania Sieradzkiego wykazały, że typowa dla dialektu małopolskiego cecha, przejście $x \geq k$ utrzymuje się dobrze w części południowo-zachodniej badanego terenu, mimo iż była to cecha regresywna, występująca w przeszłości na większym obszarze. Nie we wszystkich oczywiście pozycjach przejście $x \geq k$ było na terenie badanym równie częste.

Przyjrzyjmy się dzisiejszemu występowaniu tej cechy w Sieradzkim. Nadal najrzadziej spotykane jest przejście $x \geq k$ w wygłosie nom. sg. rzeczowników męskich na *-ch*, typu *grok*, *dak*. Kamińska notowała ten proces w [97] (Brąszewice), gdzie dziś zapisano *mek*, poza tym pojedyncze wyrazy także w [96]: *koŃdek* 'oddech' i [98] *fartuk* // *fartux*. Nieliczne te formy wskazują na pierwotne występowanie $-k \leq -x$ w nom. sg. rzeczowników męskich głównie na zachodzie badanego obszaru, za Wartą. I niewątpliwie jest to w tej pozycji cecha regresywna, wyraźnie ustępująca. Jej niegdyś szerszy zasięg i większą częstotliwość występowania potwierdzają formy hiperpoprawne: *sox* [97], *pyncoax* 'pęczak' [97], *podux* 'podług' [80]. W zasadzie bez zmian od czasów badań Stiebera pozostaje występowanie hiperpoprawnej formy: *borŃuch*: *borŃux* [71, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 91, 92, 93, 95], *borsux* [75], tylko w [73, 77] *borsuk* oraz formy oboczne *borsuki* // *borŃuxy* [86], *borsuk* // *borŃux* [90]. Nadal też zdecydowanie przeważa forma z hiperpoprawnym x w wyrazie

amierzach, aczkolwiek notowane są obecnie także formy z *k*: *amišk* [85], *zmiškayə še* [85, 86], *zmeška še* [97], *zmešk // // zmešx* [80] poza tym: *zmišx* [75, 83, 86, 90, 93], *zmišxne še* [83], *zmišxo še* [90], *na zmišxu* [93] oraz literacka postać *zmešx* [77, 80].

Zmiana $x \geq k$ w sąsiedztwie szczelinowych wcześniej powszechnie notowana była w Sieradzkim, np. w wyrazach *višk // vyšk* oraz *špikš*. Obecnie częściej niż wówczas zapisana została forma *špikš* [73, 74, 75, 78, 80, 81, 89, 93] (w stosunku do wcześniejszych [75a, 76, 77, 78]), ale poświadczona jest też często forma *špikš* [77, 82, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 95, 97, 98], *f špikšu* [75]. Zdecydowanie zaś wycofuje się forma *višk // vyšk* na rzecz form z *x*: *višx, vešx*. Przejście $x \geq k$ w tym wyrazie notowane jest w [72, 73, 74, 75, 78, 81, 82, 83, 89, 93, 96, 97], natomiast z poprawnym *x* w [73, 74, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 97].

Jak widać, dużo jest punktów, w których wyraz ten występuje w postaciach obocznych, co pozwala na twierdzenie, iż trwa proces wypierania formy starszej, małopolskiej przez literacką, używaną przez średnie i młodsze pokolenie. Świadomość ustępowania tej cechy dialektalnej mają sami informatorzy: *luże staży muvil'i na vyšku* [96]. Potwierdza się natomiast poświadczona licznymi przykładami wymiana $-x \geq -k$ w loc. i gen. pl. odmiany rzeczowników, przymiotników i zaimków. Nadal występuje cecha ta w [91 i 97], ponadto częsta jest także w [95 i 98]. Pojedyncze przykłady notowano również w [96, 80, 87] oraz [74]: *v zymbaf* ($-x \geq -f$). W tej pozycji cecha ta nadal bardzo dobrze się utrzymuje, występując w punktach wcześniej nie notowanych. W [89 i 97] gdzie wcześniej występowała forma *dvok* dzisiaj *dvox // dvux* i tylko w [91], gdzie wcześniej *dvux*, dzisiaj oboczność *dvuk // dvux*. Ustępująca jest wyraźnie, notowana wcześniej głównie na południu i zachodzie Sieradzkiego i rozprzestrzeniająca się wymiana $-x \geq -k$ w formie *nek*, dzisiaj poświadczona już tylko w kilku punktach, często obocznie do *nex*: [72, 89, 91, 95, 96]. Podobnie zanika obecnie, licznie wcześniej notowana hiperpoprawna forma *šax*, dziś tylko w [71] obocznie do *šak*. Nadal dobrze utrzymuje się przejście $x \geq k$ w grupach spółgłoskowych. Forma *koe* jest obecnie także często notowana, aczkolwiek występuje w wielu punktach obocznie do *xoe*: [71, 83, 89, 97]. podobny zakres występowania jak

przed laty ma natomiast w Sieradzkim wymiana $x \geq k$ w wyrazie *ohrzan*: *kšan* [71, 75, 77, 80, 81, 83, 87, 88, 91, 93, 96, 97], *kšon* [72, 74, 78, 85, 92, 95], *kšun* [82], formy oboczne w [81, 89], *kšan* // *xšan* oraz *xšan* [73, 80], *xšon* [86]. W "Gwarach Polski centralnej" występowanie form z x odnotowane zostało: *xšan* [76, 84, 88], *xšon* [78], *xšun* [99].

Niebywałe wymieszanie panuje obecnie w Sieradzkim gdy idzie o zmiany w pierwotnej grupie *kt*. Najczęściej mamy występujące obocznie aż trzy postacie: *tko* // *xto* // *kto*. Starsze *tko*, *xto* wycofuje się wyraźniej, choć jeszcze jest licznie notowane, przede wszystkim u informatorów najstarszego pokolenia, na to miejsce wchodzi *kto*: *tko*: [71, 72, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96], *xto*: [71, 72, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 88, 95], *kto*: [74, 78, 80, 81, 83, 87, 89]. Podobnie w wyrazie *ktury*: *tkury* [71, 81, 82, 83, 85, 86, 90, 92, 93, 95, 96], *xtury* [71, 75, 81, 95], *kture* [75, 77, 81, 83, 87].

W regresie wydaje się być małopolska zmiana $xv \geq kv$, i tutaj coraz częściej występują postacie oboczne. Formy z grupą xv wypierają wcześniejsze z kf : *kfošt*, *kfošty* // *xfošt*, *xfošty* [82, 88, 89], ponadto *kfošt* w [78 i 96]. Podobnie wypierana jest, głównie z zachodniej części Sieradzkiego, forma *xšopot*: *xšopot* *mušum* *staży luže* [96], *kušopot* // *xšopot* [78, 82, 96]. W badaniach wcześniejszych nie zanotowano zmiany $x \geq k$ w śródgłosie, w sąsiedztwie spółgłosek. Dziś w [98] *vyškvo* 'wyschło'. Często też są hiperpoprawne *dotšva*, *dotšnyč* [71, 81, 83, 89] oraz *tšaxniš* [98].

Dzisiejsze badania gwar wsi Sieradzkiego potwierdziły występowanie na tych terenach małopolskiej cechy przejścia $-ch \geq -k$. Już przed 20 laty cecha ta wycofywała się, zachowując najwięcej śladów w części zachodniej i południowej. Obecnie proces ten utrzymuje się chociaż nie we wszystkich pozycjach. Bardzo dobrze zachowany jest w loc. i gen. pl. rzeczowników, przymiotników i zamków.

Alternacja form gen. *dvox* i *dvux* utrzymuje się także i dzisiaj, chociaż zaznacza się nieco większy zakres występowania formy: *dvux*: [71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 87, 88], w [89] i [91] *dvux* // *dvox* oraz w [91] *dvux* // *dvuk*. Literacka postać gen. tego liczebnika zajmuje obecnie większość obszaru Sieradzkiego, głównie zaś jego część pół.-zach., natomiast forma *dvux* występująca w [72, 82, 85, 86, 90, 93, 95] oraz obocznie w

[89] i [92] zajmuje część południowo-wschodnią. Wydaje się, iż małopolska postać tego liczebnika stopniowo wycofuje się na południe, notowana jest obecnie w [95].

Przyrostek *-k*, pojawiający się w przysłówkach głównie w Małopolsce, występuje w naszym materiale w analogicznym zakresie terytorialnym jak u M. Kamińskiej, nie obejmuje jedynie najdalej na zachód położonych punktów, w których M. Kamińska notowała formy z *-k*. Jednak i na zachodzie badanego obszaru formy z *-k* są znane, o czym zdaje się świadczyć zanotowane w Chojnem *znok* i forma zaimka *nikoguk* [83]. Przyrostek *-k* zanotowano w wyrazach: *tutek* [78, 91], *znovuk* [77, 78, 95], *znok* [85, 93, 95], *dańik* [91], *mńik* [78], *krzyk* [95], *jescek* [76, 77, 82], *puńnik* [82], *vzyk* [82], *nojbliżyk* [82], *tylek* [77], *tendyk* [76], *tyn-
dyk* [93], *ftedyk* [93].

Rozmieszczenie *roz-* // *uoz-* można przedstawić na przykładzie wyrazów: *uozvora* [85, 86, 88, 92, 93] i obocznie: [74, 76, 82, 89, 95], także *ozvora* // *rozvora* [81], *rozvura* - reszta: *uosporek* [72, 74, 85, 86, 90, 92, 93, 95, 97], obocznie: [76, 82] zaś w [81] *uosporek* // *osporek*, a w [83] *osporek*, *rosporek* - reszta. W młodszym zakresie przedrostek *uoz-* występuje w wyrazie *rozrzucac*. Zanotowano formę *uozrucu se* w [96] oraz *rozrucac* // *uozżucac* w Chojnem, *uozuci*, *uozutńik* // *rozżutńik* [95], *uozżucacum* // *rozżucac* [78], *rozrucac*, *rozżutńik* // *uozżutńik* [90]. Należy zatem stwierdzić, że przedrostek *uoz-* utrzymuje się w badanych gwarach bardzo silnie, zwłaszcza we wschodnich punktach naszego terenu. Wszędzie występuje obocznie z przyrostkiem *roz-*, różne są tylko proporcje form z *uoz-* i *roz-*.

CECHY MAZOWIECKIE

Odstępstwa od stanu istniejącego w języku literackim w występowaniu alternacji *'a : 'e* w wyrazach *zamatać*, *vyhatać* są notowane obecnie w innych punktach naszego obszaru niż przed 20 laty. Bez przegłosu czasowniki te notowane są w [73, 81 95]. Powszecnie też w Sieradzkim *úadro*. W [89] oraz w Chojnem notowano także formy hiperpoprawne: *v ghaźe*.

Już za czasów badań Marii Kamińskiej upowszechniła się w Sieradzkim literacka postać wyrazów *śmierć*, *seros*. Pochylenie no-

towane było tylko w pojedynczych punktach. Obecnie także powszechna jest na badanym terenie forma *serce* i *śmierć*, tylko w [73] *śmirć* oraz w [81] formy oboczne *śmirć* // *śmerć*, przy czym *śmirć* u najstarszego pokolenia, wcześniejsze badania potwierdzały pochylenie w grupie $eR \leq /r/$ w wyrazie *piersi*. Pochylenie to utrzymało się dobrze w pół.-wsch. części regionu. Badania obecne potwierdzają istnienie formy *pirś* tylko w [77 i 78], w pozostałych zaś *perś*, *perśi*. Zmiana barwy samogłoski w tej grupie następuje już rzadko i cecha ta wyraźnie cofa się. Podobnie cofa się kontynuant *y* stp. \bar{e} przed *r* a po spółgłosce miękkiej występujący wcześniej w połud.-zach. części Sieradzkiego. Formy *śyrp*, *śyrac* notowane są dziś tylko w [72, 96, 97, 98], a więc głównie na krańcach zachodnich. Mocno utrzymuje się w tej pozycji i występuje wcześniej w części pół.-wsch., obecnie notowane w [72, 77, 85, 86, 92, 93, 95]. Obok tych dwóch form występuje trzecia z *e*, typ *żerśok*, *śerp*, *śerć*, oboczna najczęściej do *żirśok*, *śirp*. Powszechna już przed ponad 20 laty na terenie Sieradzkiego forma literacka *serpeń*, utrzymuje się także dzisiaj, tylko w [98]: *f śyrpni*.

Obserwowany w badaniach M. Kamińskiej zanik palatalności spółgłoski wargowej w grupie *śf* występował tylko w wyrazie *świnia* i pokrewnych. Obecnie forma *śfyńa* notowana jest w [72, 74, 76, 77, 78, 82], tylko więc w [82] odbiega od poprzedniego opisu, nie występuje natomiast w [87] i [89], tj. w tych, w których nie notował także Z. Stieber. W wyrazach *świecaka*, *świecić* grupa *śf* zachowuje się na całym obszarze Sieradzkiego bez zmiany.

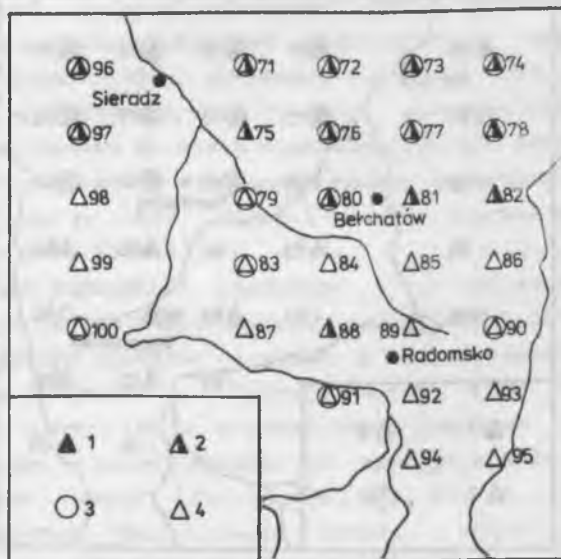
Zanik palatalności spółgłoski *m* w instr. pl. odmiany imion występuje do dziś w granicach określonych przez M. Kamińską. Nie notowano go tylko w punkcie [85], wystąpił natomiast w [80 i 87]. Jednakże nie utrzymuje się on w dzisiejszych gwarach sieradzkich z taką konsekwencją, jaką obserwowała M. Kamińska. Niemal we wszystkich badanych punktach notowano zarówno formy z *-amy*, jak i z *-ami*. Im dalej na południe, tym rzadsze są formy z *-amy*. Wyłącznie formy z *-amy* notowano w [72, 78, 80], w [71, 73, 74, 78, 82] formy na *-amy* mają wyraźną przewagę, w [77, 76] *-amy* // *-ami*, zaś w [81, 87] mniej liczne formy z *-amy*. Należy stwierdzić, że obserwujemy powolne wycofywanie się form na *-amy* pod wpływem zapewne języka literackiego.

Końcówka dat. sg. m. i n. *-eśi*, która zachowała się jako for-

ma reliktowa właściwa dawniej terenom mazowieckim, zarówno w tematach zakończonych na spółgłoskę twardą, jak i na spółgłoskę miękką występuje w Sieradzkim do dzisiaj na północno-wschodnim krańcu obszaru w punktach: [72] *cyoŋekevi*, *kuŋevi*, [74] *kuŋevi*, *xyopakevi*, [77] *koŋevi*, *żatkevi*, *synevi*, [78] *Adamevi*, *kuŋevi*, *pa-skevi*, *pu syuŋcevi*, [73] *żatkevi*, *smotkevi*, *kuŋevi* ale i *synovi*. Formy z *-evi* występują dziś niemal dokładnie na tym samym obszarze, jaki ustaliła M. Kamińska.

W l pl. praes. powszechnie panują formy typu *robimy*, nie spotyka się już notowanej przez M. Kamińską końcówki *-va*.

Wypieranie ogólnopolskich rzeczowników nijakich typu *cielę*, *kurczak* i zastępowanie ich przez męskie utworzone za pomocą przyrostka *-ak*: *cielak*, *kurczak* jest właściwością dialektalną charakterystyczną dla północnej Polski. W Sieradzkim suf. *-ak* według ustaleń Kamińskiej jest tym częstszy im bliżej granic Łęczyckiego. Dziś suf. *-ak* występuje: *dele* // *delok* [72, 74, 76, 82] (*delok* jak *podrośnię*), *dele* // *delak* [77, 80, 81], *proše* // *prošok* [74, 75, 88], *proše* // *prošak* [73, 81, 97], *uŋkŋy to prošak* [76], *prošak to uŋlawetnone*, *bo proše to na cyoŋeke* [80], *proše* (rzad.) // *pro-*

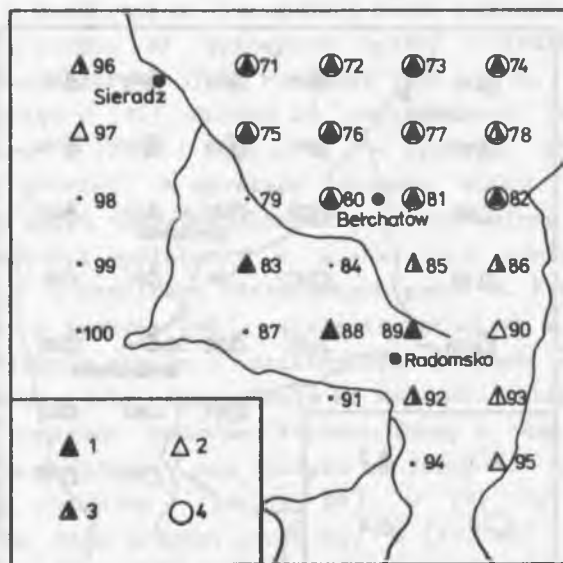

Mapa 3: Występowanie sufiksu *-ak*

1. notowane formy z *-ak*, 2. notowane formy z *ak* // *-ę*, 3. formy z *-ak* notowane przez M. Kamińską, 4. brak form z *-ak*

śak [71], *śrebe* // *śrebak* [76, 81], *śrubok* [74, 97], *śrebak po puę roku* [88], *śrebak* // *śrubak* [71], *śrubak* [73], *śrebak* [78], *kurćak* [88, 96], *śweśok* [78], *iąglok* [71, 80]. M. Kamińska obserwuje wyraźną ekspansję suf. *-ak* szczególnie mocno uwidaczniającą się w języku młodszego pokolenia. Dzisiaj stan gwary badanego terenu wykazuje oboczne występowanie obu form przy próbie ich zróżnicowania semantycznego. Zasięg form z *-ak* zdaje się nieznacznie poszerzać w kierunku południowym.

Zrównanie bezokoliczników typu *widzieć* z typem *nośić* w szerokim zakresie występujące na terenie Sieradzkiego w latach sześćdziesiątych nie zmniejszyło dziś swego zasięgu geograficznego. Występuje powszechnie w północno-wschodniej części, tj. w [71]: *śeżić*, *viżić*, *pośeżić*, *dirpić*, *śmyśyc*, [72]: *veiżyc*, *pśeżyc*, *pośeżić*, *śmyśyc*, *leżyc*, [73]: *śeżić*, [74]: *śeżić*, [75]: *śmyśyc*, *śeżić*, [76]: *śeżić*, *śmyśyc*, *veżić*, *umśyc*, [80]: *śeżić*, *umśyc*, [81]: *lećić*, *zaśyc*, *vyśyc*, *pośeżić*, *śeżić*, [82]: *śeżić*, *pośeżić*, [83]: *śeżić*, *śmyśyc*, *zaśyc*, *vyśyc*, [88]: *śeżić*, *pośeżić*, [89]: *śeżić*, *śmyśyc* [98]. Formy oboczne pojawiają się w punktach [77, 78, 85, 86, 92, 93] *śeżić*, *śmyśec* oraz [96] *pośeżec* //

Mapa 4. Występowanie form typu *viżić* // *viżec*
 1. formy bezokolicznika typu *viżić*, 2. formy bezokolicznika typu *viżec*, 3. formy bezokolicznika *viżec* // *viżić*, 4. formy bezokolicznika typu *viżić* notowane przez M. Kamińską

pożezid, sezeć // sezić. Formy typu *sezeć, vižeć* pojawiają się w [90, 95, 97]. W zestawieniu z punktami, w których we wcześniejszych badaniach notowano formy typu *vižeć* i *sezeć*, wynika iż typ bezokolicznika *sezić, vizić* jest obecnie częściej spotykany na terenie Sieradzkiego, występuje tam, gdzie notowano postać literacką często jako formę oboczną do niej. W punkcie [98] odnotowano postać hiperpoprawną bezokolicznika *bružeć* 'bruzić'. W badaniach M. Kamińskiej notowano tam *vižeć*.

Maria Kamińska na terenie Sieradzkiego notowała czasowniki częstotliwe na *-ywać* w postaci z *-ovać* lub *-uvać*. Podkreśliła jednak, iż formy z *-ovać* i *-uvać* występują tylko u najstarszego pokolenia informatorów. Należałoby się wobec tego spodziewać, że obecnie formy te pojawiają się sporadycznie. Tymczasem czasowniki z *-ovać* i *-uvać* notujemy w tym samym zasięgu występowania co u M. Kamińskiej. Nadal jest też aktualna obserwacja, że omawiane formy trzymają się lepiej na południu i zachodzie, zaś na północnym wschodzie są wypierane przez mazowieckie *-ywać*. Formy z suf. *-ovać* notujemy obecnie: *pospísovać, pozámuxovoy* [71], *vykopovoy, sčesovayo se* [76], *vydubovane, nasypovayo se* [80], *pšesy-povać, skupovać, uobgabovayo se* [82], *odumovać, zúqzovać, navoyovoy* [88], *vykopovać, usyugovać, pševqzovać* [89], *vylatovayo* [96, 97]. Na południowo-wschodnim obszarze notujemy suf. *-uvać*: *potakakuvac* [90], *fsypuvayo se* [93], *pokazuvac, zameškovoy* [92], *rozúqzuvayo se* [95]. Zasięg występowania form z *-uvać* znacznie się przesunął na północ w stosunku do stanu zarejestrowanego przez M. Kamińską. Poza granicą wyznaczoną w "Gwarach polski centralnej" notujemy dziś: *rozlatuvayo se* [86], formy z *-uvać* oboczne do *-ovać* pojawiają się w [74, 81 i 83].

W badaniach Kamińskiej pierwotne *s-* w wyrażeniach przyimkowych wystąpiło w tym samym zasięgu, co przed 30 laty u Stiebera. Obecnie na badanym obszarze przyimek *s* został niemal całkowicie wyparty przez literacki *z*. Jedyne *s nim, s nom* [80, 88, 95] oraz *s nom // z nom* [83], w pozostałych punktach zawsze *z nim, z nom*. Natomiast w przedrostkach *s-* występuje nadal w dość szerokim zakresie: *srucić* [71, 74, 76, 82, 85, 86, 89, 92, 93, 95, 97] i obocznie [88], *srucić* reszta, *sfiac* [71, 72, 74, 76, 78, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96] i obocznie [80, 82], *zviac* [73, 81, 83]. Nadal wszystkie punkty zachowują ślady *s-*, lecz zasięgi tego *s-* nie są jednakowe w poszczególnych

wyrazach. Maria Kamińska nie zanotowała żadnej formy z *s-* jedynie w [73], w naszych materiałach brak ich także w [81].

WNIOSKI

Przeprowadzone na terenie Sieradzkiego badania wykazują znaczną zgodność między stanem opisanym przed 20 laty przez M. Kamińską a stanem znajdującym się dzisiaj u najstarszego pokolenia informatorów. Spośród wybranych do analizy cech gwar sieradzkich notowanych w "Gwarach Polski centralnej" tylko jedna nie została już dzisiaj poświadczona ani jednym przykładem. Jest to forma l os. pl. praes. z końcówką *-va*. Pozostałe cechy utrzymują się w mniejszym lub większym stopniu. Zestawienie wyników naszych badań z ustaleniami M. Kamińskiej pozwala ująć całość materiału w następujące grupy:

Formy, które uległy regresowi:

1. Wymowa dyftongiczna stp. \bar{a} ,
2. Samogłoska *e* ruchome w przyimkach: *ve vože, ze zemi*.
3. Przejście *ja-* w *je-*.
4. Przejście wygłosowej grupy *-aj* w *-ej*.
5. Wymiana *eł* w *oł*.
6. Uproszczenie grup spółgłoskowych typu *leki, piś*.
7. Wielkopolska kontynuacja grup *śr-*, *źr-*.
8. Zdwojenie *s* w formie *bosso, w leśse*.
9. Brak przegłosowego *a* w typie *zamietad*.
10. Wymowa typu *pyrśi*.
11. Prejotacja *u-*.
12. Wymiana spółgłosek *b* i *v*.
13. Brak przegłosowego *o* w typie *biedro*.
14. Wymiana *x* w *k*.
15. Forma liczebnika *dvox*.
16. Końcówka instr. pl. *-amy* w odmianie rzeczowników.
17. Przymiotnikowy suf. *-aty*.

Formy, które zajmują szerszy zasięg terenowy od wyznaczonego u M. Kamińskiej:

1. Kontrakcja w czasownikach *baś się, staś*.
2. Przymiotnikowy suf. *-ity*.
3. Sufiks *-ak* w formacjach typu *cielak*.

4. Sufiks *-yuać* w czasownikach częstotliwych.
5. Zrównanie bezokoliczników typu *widzieć* z typem *nosić*.
6. Przedrostkowe *z* przed półotwartymi.

Formy, które trwają mniej więcej w tym samym zakresie i natężeniu co u M. Kamińskiej:

1. Rozszerzenie artykulacji *i* w *e* przed *Ł*.
2. Wymowa typu *tfuǫ*, *sfuǫ*.
3. Wymowa typu *sfyǫna*.
4. Końcówka dat. sg. *-eǫi*.
5. Przyrostek *-k* w przysłówkach typu *lepik*.
6. Występowanie prefiksu *-yoz-*.

W odniesieniu do kilku cech fonetycznych należy uwzględnić ich niejednorodny charakter. Z jednej strony obserwuje się zanik żywotności procesu fonetycznego, z drugiej zaś jego utrwalenie w zleksykalizowanych formach. Z faktem leksykalnym mamy do czynienia w przypadku prejotacji *u-* w wyrazie *ucho* w nazwie *ba-bęjus*.

W grupie form, które ulegają regresowi, najliczniej reprezentowane są cechy fonetyczne. Z 18 przebadanych cech fonetycznych aż 14 wycofuje się obecnie. W najmniejszym natomiast stopniu ulegają regresowi cechy słowotwórcze, z ośmiu analizowanych tylko jedna znajduje się w regresie.

Formy, które obecnie traktować można jako ekspansywne, również w badaniach Kamińskiej pojawiły się w szerszym zasięgu niż u Stiebera. Jest to więc trwałe rozprzestrzenianie się tych cech na terenie Sieradzkiego od przeszło półwiecza.

Spośród form ustępujących większość (9 cech) jest pochodzenia wielkopolskiego. W jednakowym stopniu reprezentowane są cechy małopolskie i mazowieckie.

Najlepiej utrzymują się lub rozszerzają swój zasięg cechy mazowieckie, są to przede wszystkim zjawiska słowotwórcze. W mniejszym stopniu dotyczy to cech małopolskich.

Wyniki naszych badań w zestawieniu ze stanem gwar sieradzkiego sprzed ćwierćwiecza pozwalają dostrzec w ich ewolucji działanie tej samej tendencji, którą sformułowała M. Kamińska: "Ekspansywność wykazują przede wszystkim zjawiska morfologiczne, które ostają się zwycięsko wpływowi języka literackiego, są to zresztą [...] głównie cechy pochodzenia mazowieckiego, dobrze się też utrzymują zmorfologizowane fakty pochodzenia fonetycznego,

gorzej natomiast zjawiska fonetyczne, zwłaszcza wielkopolskie⁷.

Jeśli przyjąć, iż Sieradzkie pierwotnie należało do dialektu wielkopolskiego, to stwierdzić należy, że ogólna tendencja rozwojowa tych gwar polega na ustępowaniu cech najstarszych zastępowanych przez zjawiska gwarowe nowsze, niejednokrotnie wspierane wpływem języka literackiego.

Pod wpływem języka literackiego zapewne wycofują się następujące cechy:

- ustępuje przedrostek *uoz-* na rzecz literackiego *roz-*,
- zanika końcówka I os. pl. praes. *-va*,
- wymowa typu *ve vože, ze źemi* coraz częściej występuje obo-
cześnie do form *v vože, z źemi*,
- wymowa *tuš* wypierana jest przez literacką postać *tuš*,
- upowszechniają się literackie kontynuanty grup *šr-*, *žr-*,
- końcówka instr. pl. *-amy* w odmianie rzeczowników ustępuje
formom z *-ami*,
- formy z nieprzegłoszonym *o* typu *biedro* oraz z nieprzegło-
szonym *a* typu *zamietać, wiedro*,
- wymiana spółgłosek *b* i *v* w wyrazach *biskup, bierznowanie*,
- przejście wygłosowego *-aj* w *-ej* w przysłówkach,
- wymiana *x* w *k* w zaimkach,
- prejotacja *u-* w typie *ucho, udo*.

O tym, że wymienione cechy ustępują pod wpływem języka literackiego świadczy, zdaniem naszym, częste występowanie obok siebie form gwarowych i literackich, a także pojawianie się form literackich o rozmieszczeniu nieuporządkowanym geograficznie.

Ewolucja gwar sieradzkich w ostatnim ćwierćwieczu w większym stopniu niż w poprzednim badanym okresie przebiegała pod wpływem języka literackiego. Jak wiadomo wpływ języka literackiego realizuje się głównie w drodze bezpośrednich kontaktów językowych, w mniejszym stopniu oddziałuje słowo pisane. Toteż dopiero w ostatnich latach, w związku z rozwojem przemysłu na tym terenie, zwłaszcza w regionie Bełchatowa, kontakty chłopów z przybyszami z miasta stały się szczególnie żywe, naturalne i odbiły się na kształcie używanej gwary. Nie bez znaczenia jest również wzrost wykształcenia średniego i młodszego pokolenia, którego język po-

⁷ K a m i ń s k a, op. cit., s. 138.

zbawiony części dialektyzmów, w znacznym stopniu oddziałuje na język najstarszych informatorów. Niejednokrotnie w wypowiedziach przedstawicieli najstarszego pokolenia jest ujawniona świadomość starszej i nowszej wymowy, to jest gwarowej i literackiej, np. *veyna, a po starymu to vouna, luże staży muvili na vyšku, zupot mudum staży luže.*

Całej ewolucji gwar sieradzkich nie da się jednak sprowadzić do niwelującego gwary wpływu języka literackiego i zanikania dialektyzmów. Zmiany te zachodzić mogą także w wyniku stykania się i interferencji cech gwarowych o różnej przynależności dialektalnej i określonych zasięgach występowania. Świadczą o tym ukierunkowane geograficznie zmiany zasięgów następujących cech:

- przesunięcie na południe granicy występowania postaci bezokoliczników typu *siedzić, widzić* (mapa 1),
- przesunięcie w kierunku południowym granicy występowania form z suf. *-ak* typu *cielak* (mapa 2),
- zwiększenie w kierunku południowym zasięgu występowania formy *jesion* dodatkowo wspieranej przez język literacki (mapa 3),
- ekspansja w kierunku wschodnim przymiotnikowego sufiksu *-ity* (mapa 4),
- przesuwanie się w kierunku południowo-zachodnim form czasowników częstotliwych z suf. *-ywać* wspieranych wpływem języka literackiego przy jednoczesnym rozszerzeniu zasięgu występowania tych form z suf. *-uvać* w kierunku północnym.

Danuta Bienkowska, Elżbieta Umińska-Tytoń

LES ÉTENDUES DES TRAITS DIALECTAUX SUR LE TERRITOIRE DU CENTRE INDUSTRIEL DE BĘŁCHATÓW À L'HEURE ACTUELLE

L'article présente l'évolution, les directions et les tendances d'épanouissement des dialectes de la région de Sieradz dans le dernier quart de siècle. Les étendues actuelles des traits dialectaux sur ce territoire sont comparées avec les constatations établies auparavant par M. Kamińska et Z. Stieber. Les traits dialectaux désignant l'image des dialectes de Sieradz ont été présentés selon leur appartenance dialectale primitive: les traits de Grande-Pologne, de Petite-Pologne et de Mazovie.

La confrontation des résultats des recherches actuelles avec celles précédentes permet de diviser tout le matériel en trois groupes: 1. les formes qui ont subi une regression, 2. les formes qui ont l'étendue territoriale plus large qu'auparavant, 3. les formes qui ont maintenu à peu près la même vitalité et la même étendue qu'auparavant. Dans le groupe de formes ayant subi la regression, les plus nombreux sont les traits phonétiques. Celles qui disparaissent sont dans leur majorité d'origine de Grande-Pologne. Se maintiennent le mieux et élargissent leur étendue les traits de Mazovie; ce sont avant tout les phénomènes morphologiques. Il faut admettre que la tendance générale d'évolution de ces dialectes consiste en disparition des traits les plus vieux, remplacés par ceux plus neufs, secourus par l'influence de la langue littéraire.